

2. PYHÄSTÄ TAUDISTA

JOHDANTO

”Pyhää tautia” käsittelevä hippokraattinen kirjoitus (kr. *Peri hierēs nousou*, lat. *De morbo sacro*) on kuuluisa ennen muuta kahdesta syystä: ensinnäkin se argumentoi laajasti sitä käsitystä vastaan, että ”pyhä tauti” tai ihmisillä esiintyvät sairaudet ylipäättään olisivat jumalien aiheuttamia, ja toiseksi se esittää, että aivot (kr. *enkefalos*, kirjaimellisesti ”se mitä on pään sisällä”) ovat kaiken ajattelun ja myös tunne-elämän keskus ja että ”pyhä tauti” samoin kuin monenlaiset mielisairaudetkin ovat itse asiassa aivoperäisiä häiriötiloja. Kirjoitusta voidaan oikeutetusti pitää yhtenä Kreikan klassisen kauden rationalismin merkkisaavutuksista, ja se tuntuu paikoin hätkähdyttävän modernilta. On kuitenkin syytä huomata, että kirjoittajan käsitykset ihmisen anatomiasta ja fysiologiasta ovat vielä varsin karkeita. Esimerkiksi hermoston rakenteet sekä hermojen ja aivojen väliset yhteydet olivat teoksen syntyajankohtana vielä tyystin löytämättä. Kirjoit-

tuksen esittämä laajahko selvitys aivoista ajattelun ja tunte-elämän tyysijana on ensimmäinen laatuaan meille säilyneessä antiikin kirjallisuudessa. Toisaalta tiedetään, että jo pythagoralainen filosofi Alkmaion Krotonlainen (syntynyt n. 510 eKr.) oli kannattanut käsitystä aivoista aistihavainnon ja ajattelun keskuksena. *Pyhän taudin* kirjoittajan näkemys, jonka mukaan ajattelu tapahtuu ilman (*aēr*) tai ”hengen” (*pneuma*) välityksellä ja koko ihmisen ajatuskyky on itse asiassa peräisin ilmasta, tunnetaan sekin varhaisesta filosofiasta, sillä esisokraatikko Diogenes Apollonialainen (400-luku eKr.) kannatti tällaista käsitystä. Diogeneen tiedetään myös tutkineen verisuonien rakenteita. *Pyhän taudin* kirjoittajaa joitakin vuosikymmeniä nuorempi Platonkin näyttää *Timaios*-dialogissaan puoltavan aivokeskeistä mallia, sillä hän sijoittaa kolmosaiseksi ymmärtämänsä sielun järkiosan päähän ja selittää epilepsiaa samaan tapaan kuin hippokraattinen teos. On jopa mahdollista, että Platon tunsi *Pyhän taudin* tekstin, joskaan todisteita asiasta ei ole suuntaan eikä toiseen. *Pyhästä taudista* on siis läheisesti yhteydessä syntyäikansa filosofisiin ja tieteellisiin keskusteluihin. Kirjoittajan teoksessa selväsanaisesti hylkäämä käsitys sydäimestä tai palleasta ajattelun tyysijana eli silti pitkään *Pyhän taudin* ja *Timaioksen* jälkeenkin. Esimerkiksi Aristoteles seurajineen sekä stoalaiset filosofit pitivät kiinni sydänkeskeisestä mallista vielä vuosisatojen ajan.

Heti teoksen ensimmäisessä lauseessa kirjoittaja puhuu ”niin sanotusta pyhästä taudista”. Näin hän

ottaa välittömästi etäisyyttä käsitykseen, että kyseessä olisi oikeasti pyhä (*hieron*) tai jumalallinen (*theion*) ilmiö. Tekstissä kuvattu sairaus (*nosos, nosēma, pathos*) on luonteavaa samastaa epilepsiaan. Sairauden kerrotaan alkavan yleensä lapsuudessa tai viimeistään nuoruusiässä, ja sen kuvataan aiheuttavan kohtauksittaisia oireita, joihin kuuluu hetkellinen tajuttomuus ja kaatuminen ja kouristelu. Kirjoittaja ei esitä sairaudelle vaihtoehtoista nimeä, ja ”pyhästä taudista” puhutaan myös eräissä muissa varhaisissa hippokraattisissa kirjoituksissa. Myöhemmin verbistä *epilambanein* (”ottaa valtaansa” tai ”käydä jonkun kimppuun”) johdettua sanastoa (*epilēpsis, epilēpsia, epilēptikos* jne.) alettiin käyttää nimenomaisesti tämän sairauden nimenä, vaikka näillä sanoilla voitiin alkujaan viitata mihin tahansa voimakkaisiin tautikohtauksiin.

Kirjoituksen alku keskittyy argumentoimaan niitä toimijoita vastaan, jotka pitävät tätä sairautta pyhänä ja hyödyntävät käsitystä sairauden pyhästä luonteesta tarjoamalla maksua vastaan erilaisia jumalmaailmaan viitattavia parannuskeinoja kuten loitsuja ja puhdistusrituaaleja. Hoitoon kuuluvat myös maagiset kiellot: potilas ei saa syödä tiettyjä ruokia eikä esimerkiksi käyttää mustia vaatteita. Loitsijat pidättyvät kuitenkin nimenomaisesti tarjoamasta potilaille lääkkeitä tai muita riskialttiita hoitoja, niin että jos potilas kuolee tautiinsa, heitä ei voida syyttää tästä. Kirjoittaja hyökkää näiden parannuskeinojen sisäistä ristiriitaisuutta vastaan: Jos sairaus on kiinni ruokavaliosta tai käytettyjen vaatteiden väristä, mitä teke-

mistä jumalilla on sen kanssa? Ja jos nämä loitsijat kuvittelevat voivansa tempuillaan manipuloida jumalia, kyse on selvästi inhimillisestä pikemminkin kuin jumalallisesta vaikutuksesta. Tosiasiassa lienee niin, kirjoittaja huomauttaa, etteivät tällaiset loitsijat edes usko jumaliin, vaan sepittävät omia tarinoitaan ja selityksiään, koska haluavat ansaita rahaa. Kirjoittajan oma käsitys jumalmaailmasta on kunnioittava, mutta pidättyvä: hän antaa ymmärtää, että jumalilta kannattaa kyllä pyytää hyviä asioita, mutta ei selvästikään katso, että rukoukset voisivat olla ensisijainen apu sairauksissa. On parempi turvata lääkäreihin ja siihen tietoon, jota ihmisjärki pystyy hankkimaan sairauksien syistä ja näiden syiden mukaisesta hoidosta.

Kirjoittaja jatkaa esittämällä oman yksityiskohtaisen selityksensä sairaudella. ”Pyhä tauti” on ensinnäkin perinnöllinen (*kata genos*), sillä sitä esiintyy limaisilla henkilöillä, siis henkilöillä, joiden elimistössä on liiaksi limaa (*flegma*), ja tämä taipumus on ainakin osin perinnöllinen. Sairaus alkaa kehittyä jo sikiöaikana, sillä mikäli aivot eivät sikiöaikana tai viimeistään lapsuudessa ”puhdistu” kunnolla liiallisesta kosteudesta, voivat puhdistumatta jääneet henkilöt myöhemmin sairastua ”pyhään tautiin”. Sairauskohtaukset johtuvat liiallisen liman valumisesta aivoista alaspäin. Kirjoittaja esittää, että hengitysilmaista peräisin oleva ”henki” (*pneuma*) liikkuu elimistön läpi suonissa (*fleps*) ja tekee sen eläväksi, liikkuvaksi ja tuntevaksi. ”Pyhässä taudissa” elimistön suuret suonet,

jotka kulkevat aivojen ja maksan ja pernan välillä, tukkeutuvat limasta, ja tästä seuraa ikään kuin kaikkien toimintojen hetkellinen pysähtyminen. Kun suonissa ilman ohella liikkuva lämmin veri lopulta ”kukistaa” ja lämmitteää liman, kohtaus väistyy ja potilas on jälleen entisellään. Lapsilla ja hyvin vanhoilla henkilöillä, joiden suonet ovat ahtaat tai joiden veri on kylmää ja heikkoa, kohtaus voi kuitenkin sammuttaa elämän kokonaan tai johtaa pysyvään halvaantumiseen. Kohtauksille altistavat rajut muutokset olosuhteissa, etenkin muutokset etelä- ja pohjoistuulien välillä, mutta myös esimerkiksi voimakkaat tunnekokemukset voivat laukaista kohtauksen. Vaikka kirjoittaja korostaa, että ”pyhä tauti” on yleensä hoidettavissa, hän ei esitä hoito-ohjeita. Hän kuitenkin toteaa, että lääkärit pystyvät hoitamaan sairautta, kun tuntevat sen syyt ja syntymekanismit ja tietävät, miten elimistön peruskvaliteetteihin, kuumaan, kylmään, kuivaan ja kosteaan, vaikutetaan.

Teoksen loppupuoli sisältää jakson (luvut XIV–XVII), joka vaikuttaa jossain määrin irralliselta. Jaksossa ei nimittäin puhuta enää ”pyhästä taudista”, vaan yleisesti aivojen roolista ajattelun ja tunne-elämän keskuksena. Jaksossa erotetaan kaksi pitkäkestoisen ”hulluuden” (*mainesthai*, ”olla hullu”) lajia – limasta johtuva hulluus tekee potilaasta rauhallisen, sapesta johtuvat hulluus taas levottoman – sekä selitetään lyhytkestoisempia oireita, kuten epäasianmukaista pelkoa ja surua, jotka samoin johtuvat limasta ja sapesta aivoissa. Jakson loppupuolella tor-

jutaan vielä käsitys palleasta (*frenes*) ja sydäimestä ajattelun ja tunne-elämän keskuksena: vaikka *frenes* (yks. *frēn*) onkin samaa kantaa kuin *fronein*, ”ajatella”, yhteys on kirjoittajan mukaan ”satunnainen” tai perustuu siihen, että pallean alue reagoi tunnekokemuksiin voimakkaasti. Varhaisemmassa tutkimuksessa on joskus arveltu, että tämä kolmen kappaleen mittainen jakso olisi lisätty alkuperäiseen teokseen myöhemmin. Nykyään se kuitenkin hyväksytään osaksi alkuperäistä teosta: kyseessä on ekskursio, jonka tarkoitus on lisätä ”pyhää tautia” koskevien argumenttien tehoa. Koko teos on ilmeisesti laadittu luettavaksi yleisön edessä, ja siinä näkyy monia harkittuja tyylikeinoja, joita suomennos ei aina pysty tavoittamaan.

Pyhästä taudista kuuluu oletettavasti hippokraattisen korpuksen varhaisimpien teosten joukkoon. Se muistuttaa läheisesti sekä ajatuskuluiltaan että sanastoltaan ja tyyliltään teosta *Ilmoista, vesistä ja paikoista*, ja teosten katsotaan olevan mitä todennäköisimmin saman kirjoittajan laatimia. Teos lienee syntynyt 400-luvun eKr. lopulla.